

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 3, Ocak /January 2020, ss. 209-226.

Geliş Tarihi–Received Date: 13.01.2020 Kabul Tarihi–Accepted Date: 18.01.2020

ÇEVİRİ MAKALELER – TRANSLATION ARTICLES

ALTIN ORDA'DAKİ KENT MERKEZLERİNİN GELİŞİMİ VE ÜKEK ŞEHİRİ*

ULİ SCHAMILOGLU**

çev. UMUT YOLSEVER***

ÖZET

Araştırma hedefleri ve materyalleri: Bu çalışma Altın Orda topraklarındaki şehirlerin gelişimini anlatmaktadır. Çalışma içerisinde göçebe ekonomiden yerleşik ekonomiye geçişi incelemek amacıyla Marco Polo ve Rubrucklu William gibi Avrupalı gezginlerin görüşlerine yer verilmiştir. Ebu'l-Fidâ gibi Arapça kaynaklar şehirlerin konumlarını bulmamızı sağlarken İbn Battuta da şehirlerin yapılarını derinlemesine anlamamızı sağlıyor. Yıllık göç güzergâhının en kuzeyinde yer alan Ükek şehri, başlangıçta güneydeki başkent Saray ile kuzeydeki Bulgar şehri arasında bulunan sıradan bir şehirdi. Muhtemelen iklim değişikliği sebebiyle burada tahıl ürünleri yetiştirilmeye başlandı ve bu sayede şehrin önemi arttı. Ayrıca Ortaçağ kaynakları ve Modern kaynaklar incelenerek de Ükek adının etimolojik olarak kökeni bulunmaya çalışıldı.

Araştırmanın sonuçları ve yeniliği: Çalışmada Ükek isminin şehrin inşa edildiği alanın jeolojik yapısı ile ilgili olduğu ortaya konulmaktadır. Birçok bilim adamına göre “Ükek” şehrin etrafını kaplayan surlar anlamına gelen “kutu” kelimesinin orijinal haliyken, yazar bu ismin şehrin yapısının şeklinde bulunan kutu benzeri oyuklardan dolayı verildiğini tartışmaktadır. Ancak ismi her ne sebepten dolayı verilmiş olursa olsun, şehir güneydoğu tarafından binlerce kilometre uzaklıktan gelen yolcuların bile fark edebileceği kadar yüksekte olmasının yanı sıra şekli ile de hemen tanınıyordu.

Anahtar Kelimeler: Ükek, Göçebelik, Ordugâhlar, Proto-Şehirler, Kent Merkezleri, Saray, Jeolojik Özellik, Tahıl Üretimi, Türk Etimolojisi, Moğol Etimolojisi.

THE DEVELOPMENT OF URBAN CENTERS IN GOLDEN HORDE AND THE CITY OF UKEK

ABSTRACT

Research objectives and materials: This essay discusses the rise of cities in the territories of the Golden Horde. It contextualizes the information found in European travelers such as Marco Polo and William of Rubruck to examine the transition from a nomadic economy to a sedentary economy. Arabic sources such as Abū l-Fidā allow a survey of the location of the major urban centers while Ibn Battūta allows a deeper understanding of the composition of cities. While Ukek started as an urban center situated at the northern borders of the annual nomadic migration route and midway between the capital city Saray in the south and the city of Bulgar in the North. The article argues that it is likely that the city of Ukek later gained in importance as a center for grain production as the result of climate change. It also attempts to understand the origin and meaning of the name Ukek by examining the medieval and modern sources.

Results and actuality of the research: The essay proposes that the name Ukek actually reveals information about the geological formation of the site on which it is built. While according to many scientists, the word "Ükek", is the original form of the word “box”, which means the city walls the author argues that this name is given due to box-like cavities in the form of the city's structure. For whatever reason the name was given, the city was immediately recognized by its shape, as well as being high enough to be noticed by passengers from thousands of kilometers from the southeast.

* Makalenin orijinal adı ve künyesi: U. Schamiloğlu, The Rise of Urban Centers in the Golden Horde and the City of Ükek, *Zolotoordynskoe obozrenie=Golden Horde Review*. 2018. Vol. 6, no. 1, pp. 18–40. DOI: 10.22378/2313-6197.2018-6-1.18-40. Yazarın metin içi atf şeklinde gösterdiği kaynaklar çeviride dipnota alınmıştır (Ç.N.).

**Prof. Dr., Nazarbayev University, Kazakh Language and Turkic Studies, E-posta: uli.schamiloğlu@nu.edu.kz; University of Wisconsin-Madison, E-posta: uschamil@wisc.edu

***Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, E-posta: umutyolsever44@gmail.com

Keywords: Ukek, Nomadism, Camps, Proto-Cities, Urban Centers, Saray, Geological Feature, Grain Production, Turkic Etymology, Mongolian Etymology.

GİRİŞ

Bu yazı esas olarak Altın Orda şehri olan Ükek konusunda yazılmış olmasına rağmen ilk başta Altın Orda'da bulunan diğer şehir merkezlerinin gelişimine kısaca değineceğim. Daha sonra Altın Orda şehirleri içerisinde Ükek'in gelişimini ve durumunu anlatacağım. Ükek adının etimolojisini de tartışacağım ve bu Ortaçağ yerleşiminin doğru etimolojisi için en olası izahı önereceğim. Son olarak da Ükek'in Altın Orda döneminde (XIII. ve XIV. yüzyıllar) büyük bir kent merkezine dönüşmesini sağlayan faktörler hakkında birkaç teklif sunmak istiyorum.

İlk olarak XIII. yüzyılın ortalarındaki Altın Orda nüfusunun, devleti yöneten soylular da dâhil olmak üzere göçebe olarak yaşadıklarını gözlemliyoruz. Lakin XIV. yüzyılla birlikte soylular, yılın bir bölümünde veya tamamında yaşama amacıyla yerleşik merkezler inşa ettirmeye başlamışlardır. Daha önce yapılan araştırmalara baktığımız zaman Altın Orda şehir hayatı ile ilgili nispeten daha az çalışmalar yapıldığını görüyoruz.¹ Bugün Altın Orda Devleti'ni, Moğol akınları öncesi var olan yerleşim merkezlerinin geliştirildiği ve daha sonra istilacılar tarafından yeni şehir merkezlerinin inşa edildiği bir devlet olarak görüyoruz. Yedi asırdan fazla bir süre geçtikten sonra bakıldığında, ilk Moğol akınlarındaki kent merkezlerinin tahribatı, ele geçirilmek istenen bölgenin siyasi, askeri, ekonomik yerel güç merkezlerinin yok edilmesi ile bağlantılıdır. Bu şehir merkezleri ile birlikte Batı Avrasya, Moğol Dünya İmparatorluğu'nun akın* girişimlerine karşı koyacaktı. Bununla birlikte XIII-XIV. yüzyıllarda Batu ve halefleri tarafından yönetilen bu topraklardaki kent yaşamının korunması, alışlagelmişin dışında bir olaydı.* Bu, verilerin mevcut olduğu Altın Orda'nın kentsel tarihinin en mühim yönlerinden biridir.

Başka bir çalışmada belirttiğim gibi, diğer önemli bir husus da aynı kent merkezlerinin kozmopolit bir İslam medeniyetinin evi olarak hizmet vermeleridir². Her ne kadar Altın Orda Devleti XIII. yüzyılda tüm dinlerin özgür yaşadıkları bir ülke olsa da, XIII-XIV. yüzyıllarda Altın Orda soylularının İslam dünyasıyla bütünleşmeleri ile birlikte İslami bilimlerin, sanatın, mimarinin, edebi sanatın, dini ve sanatsal formların ülkeye girişine ister istemez yol açılmıştır. Ancak bu pozitif tablo sonsuza kadar böyle kalmadı çünkü Kara Ölüm olarak bilinen hıyarıklı veya XIV. yüzyılın ortalarının başında Altın Orda topraklarını da vurdu.³ Bu dönemde [Kara Ölüm sebebiyle] Altın Orda Devleti'nde demografik bir çöküş başladı ve [bu] kent merkezlerinin de "bela zamanları"nda oluşan politik ile askeri huzursuzluk ortamından ve hastalıktan kaynaklanan insan ölümlerinden [demografik çöküşten] zarar görecekları anlamına geliyordu.

1. Göçebe Arka Plan: Göç ve Proto-Şehirler

Kentlerin gelişimi ve Altın Orda soylularının yerleşik hayata geçerek yönetimi devam ettirmelerinin bir gecede gerçekleştiğini düşünmek yanlış olur (Bu çalışma Karakurum gibi Doğu Avrasya'da yer alan erken dönem şehirlerini kapsamamaktadır). Aksine bu [yerleşik hayata geçme süresi] kademeli bir şekilde on yıllara yayılmış bir süreç olarak değerlendirilmeli hatta sürecin tamamlanıp tamamlanmadığı bile sorgulanmalıdır. Moğol Dünya İmparatorluğu'nu anlatan XIII. yüzyıl tarih kaynakları Moğol yöneticilerinin ordugâhlarının ekonomik koşullar ve nüfus açısından hareketli halde olduklarını yazmaktadırlar. Yönetici sınıfın ve nüfusun geri kalanının mevsimlik göçlerinde kullanılan bu ordugâhların, Saray için değilse de en azından daha sonra meydana getirilen Yeni Saray gibi bazı sabit şehir merkezleri için bir proto-şehir modelleri oluşturduğu düşünülebilir. Batu döneminde tüccarlar tarafından kullanılan güzergâhları takip eden Batılı seyyahlar Plano Carpini ve Rubrucklu William, Batu'nun gezici ordugâhını ziyaret ettiler.⁴ Her ne kadar Ermeni kaynakları

¹ Bu konuda Fedorov-Davydov'un eserleri bir istisna olarak öne çıkıyor. Örnek için Bkz. G. A. Fedorov-Davydov, *Städte der Goldenen Horde an der unteren Wolga, Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie 11*, München, 1984; G. A. Fedorov-Davydov, *Zolotoordynskie oroda Povolzh'ya*, Moskva 1994; G. A. Fyodorov-Davydov, *The Culture of the Golden Horde Cities, British Archaeological Reports*, International Series 198. Oxford 1984; En yeni çıkan çalışmalardan biri ise Kramarovskiy tarafından hazırlanmıştır, Bkz. M. Kramarovskiy, *Gorod i gorodskaya zhizn' v Zolotoy Orde, Istoriya Tatar s drevneyshikh vremen v semi tomakh*, III, *Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda) XIII-seredina XV v.*, Kazan, 2009, s. 567-589.

* Yazarın asıl metinde kullandığı "conquest" kelimesinin çevirisinde "akın" karşılığı tercih edilmiştir (Ç.N.).

* Yukarıda belirtilen Fedorov'un çalışmaları ise Altın Orda kentleri tarihi ile ilgili günümüzde elimizdeki mevcut olan en önemli kaynaklardan biridir (Ç.N.).

² Bkz. U. Schamiloglu, *Vysokaya islamskaya kul'tura Zolotoy Ordy, Istoriya Tatar s drevneyshikh vremen v semi tomakh, III; Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII-seredina XV v.*, Kazan, 2009, s. 589-598; U. Schamiloglu, *The Islamic High Culture of the Golden Horde, Proceedings of the Second International Symposium on Islamic Civilization in the Volga-Ural Region: Kazan, 24-26 June 2005*, Rafik Muhammetshin, Zeynep Durukal, and Güler Doğan (eds.), Sources and Studies on the History of Islamic Civilization. Istanbul, Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 2008, s. 19-39.

³ U. Schamiloglu, *The Impact of the Black Death on the Golden Horde: Politics, Economy, Society, and Civilization, Zolotoordynskoe obozrenie*, 2017, Vol. 5, no. 2, s. 325-343.

⁴ William of Rubruck, *Mission to Asia*, A Nun of Stanbrook Abbey (trans.), C. Dawson (ed.), London 1955/Toronto 1980, s. 207.

Batu'nun muazzam "çadır kenti" olduğunu yazsalar da bu ifadeyle Volga (İdil) Nehrinde bulunan [Altın Orda'nın başkenti] Saray'ın mı yoksa Batu tarafından kullanılan herhangi bir proto-şehir'in mi kast edildiği kesin değildir.⁵ Kaynaklarda belirtilen yer ister Saray olsun ister hangi bir proto-şehir olsun Ömerî'nin detaylı olarak bahsettiği İlhanlı çadır şehirlerinin nasıl ticaret merkezine dönüştüğünü belirttiği olgusu ile mukayese edilmelidir.⁶

Batu'nun Saray'ı ne kadar süre ile kullandığı, hatta kullanıp kullanmadığını bilmek mümkün değildir. Rubruck'un belirttiğine göre Batu, sabit şehirler kurmasına rağmen göçebe hayatı devam ettirmiştir.⁷ Eğer Batu'nun hanlık süreci soylu sınıfın göçebe olarak varlık sürdürdüğü bir dönemi belirtiyorsa onun halefi Berke'nin dönemi de soylu sınıfın yerleşik hayata başladığı dönem olarak görülmelidir. Marco Polo'nun raporuna göre, onun [Marco Polo'nun] babası Niccolò ve amcası Maffeo, 1260 yılında Sudak'tan o sıralarda Bulgar ve Saray şehirleri arasında yaşayan Berke'nin yurduna gittiler.⁸ Hareketli ordugâhlardan, sabit şehre geçiş biçimine baktığımızda bu rapor Moğol soylu sınıfının sabit şehirlerin inşa edilmesine rağmen mevsimsel olarak göçe devam edip etmedikleri sorusunu sormamıza neden oluyor. Eğer Marco Polo'nun raporu doğruysa, Berke 1260 yılında Bulgar'ı kuzeydeki yurdu, Saray'ı ise güneydeki yurdu olarak görüyordu (daha sonra Berke'nin inşa ettirdiği Yeni Sarayın bu şehirlerden birinin yakınında olması ihtimali daha düşük görülüyor). Her ne kadar Bulgar şehri, Volga Nehri boyunda bulunan geleneksel kuzey-güney göç çizgisinin en kuzeyinde gözükse de büyük bir ihtimal Berke, yazları burada [Bulgar şehrinde], kışları ise Saray'da ikamet ederek devleti yönetti. Berke, erken bir dönemde İslamiyet'e geçmişti ve çok yüksek ihtimalle Bulgar kenti de İslam eğitiminde kaliteli bir yer olduğu için Berke oraya gitmeyi tercih etti.

XIV. yüzyılda hanlar ve beraberindekiler kış aylarında güneyde bulunan Saray'da ikamet ediyorlardı ki bunun en önemli kanıtlarından biri Özbek Han'ı ziyaret eden İbn Battuta'nın Saray'a vardığında mevsimin kış olmasıdır.⁹ Ancak Altın Orda hanlarının daha uygun iklim koşulları için dönemsel arayıştan vazgeçip geçmedikleri hususu net değildir. XXI. yüzyılın başlarında insan davranış modellerini değerlendirdiğimizde bile bu hususun tespit edilmesi oldukça güçtür. Altın Orda hanlarının yaz aylarında bile kuzeyde bulunan dağlara seyahat ettiklerini belirten kanıtlar vardır (Marco Polo'nun belirttiği gibi Bulgar'a değil), ancak bu kanıtların XIV. yüzyılın ortalarını mı yoksa daha erken bir dönemi mi ifade ettikleri açık değildir.¹⁰ Ayrıca İbn Battuta Özbek Han ile ilk karşılaştığında onun ve çevresindekilerin gezici ordugâhlarda yaşadıklarını anlatır. Bu da bize Özbek Han'ın bile tamamen yerleşik hayata geçmediğini gösterir.¹¹

2. Ticaret Noktası Olarak Şehirlerin Gelişimi

En önemli soru şudur ki eskiden göçebelerin yaşadığı yerlere kentlerin, hatta başkentlerin yapılmasına neden olan şey nedir? Belgelere ve kanıtlara baktığımız zaman bu yerleşim yerleri Han'ın tüm yıl boyunca kullanması amacıyla inşa edilmemişlerdir. Le Goff'un belirttiği gibi bu şehirler uzun ticaret güzergâhları üzerinde nokta nokta inşa edilmişlerdir [Böylece bu noktalar birleştiği zaman ticaret ağı güçlenmiştir].¹² Aslında bana göre ticaretin gelişmesi Altın Orda ekonomisinin merkeziyetçi olmasında, eski kentlerin güçlenmesinde, hatta yeni kentlerin inşa edilmesindeki en etkili faktördür.¹³ Ancak bu tartışmalara devam etmeden önce herkes tarafından düşünülebilecek başka faktörler de önermek istiyorum. Örneğin XIV. yüzyılın ortalarında Altın Orda ve ona tabi devletlerde yerleşik düzene geçerek yeni kent kurmaya yetecek kadar nüfus artışının olup olmadığı hakkında elimizde çok az bilgi vardır. Aynı dönemdeki bu demografik gidişat Batı ve Doğu Avrupa'nın çoğu için dile getirilmiştir, ancak Batı Avrasya'da tartışılmamıştır.¹⁴

XIII. yüzyılda bozkırdaki Saray'ı ziyaret eden Avrupalı gezginlerin sözlerinden açıkça anlaşıldığı gibi zaten önceki proto-şehirler ticari bir işleve sahipti. Bozkır bölgesinde bazı şartlar yerine getirilmeden şehirler, kasabalar hatta sabit yerleşim yerleri dahi gelişemezlerdi. Bu şartlardan biri, bozkır bölgesinde devlet destekli güçlü bir güvenlik ağıyla korunan, Altın Orda'da "Pax Mongolica" olarak adlandırılan ticaret yoludur. Güçlü güvenliğin gerekliliklerinden biri, sabit yerleşim yerlerini göçebe toplulukların baskınlarından korumak anlamına geliyordu ve bu da geleneksel olarak göçebelerin yoğunlukla yaşadığı bozkırda bile sabit yerleşim yerlerinin

⁵ Kirakos of Ganjak. *Istoriia Armenii*, L.A. Khanlarian (trans.), Pamyatniki pis'mennosti Vostoka 53, Moscow, 1976, s. 217-218; Kirakos of Ganjak, *History of the Armenians*, R. Bedrosian (trans.), Sources of the Armenian Tradition, New York 1986, s. 292-293.

⁶ 'Umarî, *Das mongolische Weltreich, Al-'Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr ft mamâlik al-amşâr*, K. Lech (ed., trans.), Asiatische Forschungen 22, Wiesbaden, 1968, s. 87-157.

⁷ William of Rubruck, *age*, s. 207-210.

⁸ Marco Polo, *The Travels*, Ronald Latham (trans.), Penguin, New York 1958, s. 34.

⁹ İbn Battuta'nın seyahatlerinin analizi için Bkz. İbn Battûta, *The Travels of Ibn Battûta, A. D. 1325-1354*, I-III, H.A.R. Gibb (trans.), Cambridge, 1958-1971, s. 531.

¹⁰ Ömerî'ye göre Hanlar yaz aylarında ARQ Tağ Dağlarına gittiler. Bu da Ural Dağlarına bir referans olabilir. Bkz. 'Umarî, *age*, s. 83-147; Ayrıca İlhanlı hükümdarları Ömerî'de görüldüğü gibi mevsimler göçlerine devam ettiler. Bkz. 'Umarî, *age*, s. 87-149.

¹¹ İbn Battuta, *age*, s. 481.

¹² J. Le Goff, *Medieval Civilization, 400-1500*, J. Barrow (trans.), New York, 1989, s. 78.

¹³ U. Schamiloğlu, *Torgovlya Ulusa Dzhuchi so stranami Sredizemnomor'ya, Istoriya Tatar s drevneyshikh vremen v semi tomakh, III: Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII-seredina XV v.*, Kazan, 2009, s. 287-294.

¹⁴ Bkz. Le Goff, *age*, s. 245; J. Blum, *Lord and Peasant in Russia from the Ninth to the Nineteenth Century*, Princeton 1961, s. 57-65.

kurulabileceğini gösteriyordu. Moğol akınlarından hemen önce Kiev ve Volga-Kama Nehirlerinin birleşme noktasında bulunan ticaret merkezi olarak Kırım'dan Harezm'e kadar olan güzergâhta, göçebe Kıpçak Türkleri (Polovetsler dâhil olmak üzere) ile ticaret yollarının ve kentlerin güvenlikleri için işbirliği yapılıyordu. Bu güvenlik önlemleri kentlerde yaşayan ahalinin hayatlarını korumak için alınmamıştır. Bilakis bozkır bölgesinde gerçekleşen ticaretin uluslararası çapta duyulması için gerçekleştirilmiştir. Böylece göçebe ve yerleşik halde varlığını sürdüren devlet, artan ticaret ile elde edeceği vergilerin miktarını arttıracaktır.

Bu ticaret merkezlerinin güvenliğini sağlayan Kıpçak Türklerinin aksine, Altın Orda uluslararası ticaretin güvenliği ile pazar yerlerinin sponsorluğunu tek el altına alarak birleştirdi. Volga Nehri, Hazar Devleti'nin sağladığı güvenlik altında yüzyıllarca aynı işlevi yapmış olmalı. Ticari faaliyetin teşvik edilmesi için bozkır bölgesindeki alt yapının geliştirilmesi, pazar yerlerinin inşa edilmesi, tüccarlar için kalacak yer ve depolar oluşturulması gerekiyordu. Bunlar gerçekleştirildiği takdirde soylu sınıfı, geçiş ücretleri de dâhil olmak üzere kazandıkları gelirlerin miktarlarını arttıracaklardı. Orijinal proto-şehirler tüccarlara çeşitli hizmetler sunmaktaydı, ancak XIII. yüzyılın ortalarında Batu döneminin sonlanmasının ardından İtalyan şehir devletleri ile başlayan ve çok hızlı bir şekilde gelişen ticaret büyük ve kalıcı ticaret şehirlerinin inşa edilmesini gerekli kılmıştır.

Başkentler Saray ve Yeni Saray'ın uluslararası ticaret güzergâhlarının kavşak noktalarında inşa edilmeleri tesadüf değildir. Çünkü bu başkentler Altın Orda'nın uluslararası ticaretine az veya çok bir şekilde hizmet etmiştir. Ticaret güzergâhı boyunca, ticaretin artması amacıyla pek çok pazar yeri ve depo inşa edildi. Yine ticaret güzergâhı üzerinde birçok küçük yerleşim yeri, nehir geçiş noktaları [Devlet tarafından yaptırılan köprülerden bahsediliyor], atları değiştirmek için ulaşım istasyonları (İmparatorluk ulakları da bu istasyonlardan yararlandılar), gümrük kapıları ve güzergâh dışarısında bulunan uzak kuzey ormanlarına kürk ticareti amacıyla gitmek isteyenler için konaklama yerleri inşa edilmişti.

Bozkır bölgesindeki kentler, gelişmiş ticari faaliyetler olmadığı takdirde hiçbir amaca hizmet etmeyecekti. Ne devletin ne de bireylerin inşa ettirdikleri kentler kayda değer bir gelir elde etmezlerse, yüksek miktarlarda paraları harcanarak inşa edilen devasa binaların ve yapıların hiçbir anlamı kalmıyordu. İbn Battuta şehirlerarasındaki istasyonların varlığından söz etse de¹⁵ Batı Avrasya bozkırlarında kervansaray sisteminin olup olmadığı belli değildir. Hazar döneminde İdil, Moğol döneminde ise Saray ve Yeni Saray gibi bozkır bölgesindeki kent merkezlerinin varlığı, özellikle Karadeniz'de önemli bir uluslararası ticaret hacminin oluşmasını sağlıyordu. Kiev döneminde olduğu gibi bu tür merkezlerin eksikliği aynı bölgede gerçekleşen ticaret faaliyetlerini kayda değer bir seviyede düşürdü.

Bu mevkileri geliştirme maliyetinin (hiç şüphesiz büyük bir yatırım) ne kadarının Altın Orda Devleti tarafından karşılandığı bilmiyoruz. Bireysel ticari binaların ya da daha büyük komplekslerin yapımında gerekli olan paranın bireysel tüccarlar veya ticaret dernekleri tarafından ödenmesi mümkündür. Hanlar ve kabile liderleri de dâhil olmak üzere pek çok soylunun heybetli yapıların inşasına para harcadıklarını çok rahat görebiliyoruz. Hanlar tarafından yaptırılan saraylara ve benzer binalara ek olarak, Han ve diğer soylular ile birlikte, eşlerinin de sahip olduğu cami ve diğer dini yapıların yanı sıra hamamlar gibi yapılar da mevcuttur. Sabit kentlerin ortaya çıkmasına eşlik eden bir diğer husus, geçim düzeyleri göçebe halktan daha yüksek olacak bir burjuva sınıfının oluşturulmasıydı. Önce ticaret güzergâhında bulunan şehirlere, lüks mallar üretmesi amacıyla zanaatkarlar yerleştirildiler. Daha sonra Slavlar da dâhil olmak üzere pek çok insan yiyecek üretmenin yanı sıra diğer işleri de yapmak amacıyla yerleştirildiler. XIV. yüzyıllı birlikte şehir merkezlerinde kalıcı bir yönetici sınıfa, güvenlik görevlilerine, zanaatkarlara, ticari altyapıya ve dini okullara gerek yoktu. Altın Orda Devleti'nin politikalarının doğrudan veya dolaylı bir sonucu olarak ortaya çıkan kentlerde, kasabalarda ve yerleşim yerlerinde oluşan yeni sosyo-ekonomik gruplar, XIV. yüzyılın ortalarında nüfusunun ayrılmaz bir parçasını oluşturmaya başladılar.

3. Altın Orda'nın Önemli Kent Merkezleri

Büyük gezgin İbn Battuta'nın seyahatnamesi, seyahat güzergâhı boyunca uğradığı Kefe, Kırım, Azak, Maçar, Saray, Sarayçuk ve Harezm gibi Altın Orda kentleri hakkında bilgi veren eşsiz kaynaklardan biridir. Diğer yazılı kaynaklar ise bizlere daha az bilgi sunar. Ömeri'nin sunduğu rapor da diğer Altın Orda şehirleri olan Harezm, Sığınak, Savran, Barkent, Cend, Saray, Macar, Azak, Akça Kerman, Kefe, Sudak, Saksın, Ükek ve Bulgar şehirleri hakkında bilgiler vermektedir.¹⁶ Belirtilen kentlerin bazıları güneyde ve kuzeyde bulunan kadim yerleşim yerleriyken diğerleri ıssız bozkırda XIII-XIV. yüzyıllarda kurulan yeni kent merkezleriydi. Her ne kadar birçoğu Moğol akınlarını ön plana çıkarsa da eğer darphanelere göre yargılsak, hem Harezm, hem de Kırım Yarımadası'nın geleneksel kent merkezleri, oldukça geç dönemde devlet idaresinin merkezi oldular.

¹⁵ İbn Battuta, *age*, s. 475.

¹⁶ Umari., *age*, s. 75-142.

Yegorov tarafından hazırlanan haritalara baktığımız zaman arkeolojik kayıtlar, adları orta çağ kaynaklarında bile bilinmeyen birçok yeri ortaya çıkarıyor.¹⁷

Güney'in geleneksel kent merkezleri, Moğol akınlarından önceki yüzyıllarda orman-bozkır bölgesinde kurulmuş olan şehirlerden ve özellikle XIII-XIV. yüzyıllarda bozkır bölgesinde kurulan yeni şehirlerden özellikle açısından oldukça farklıydı. Hem Kırım hem de Harezm'deki merkezlerin çoğu yüzlerce hatta binlerce yıldır orada var olan topluluklarındı. Üstelik İtalyan deniz cumhuriyetlerinin faaliyeti ile geliştirilen Kefe, Antik Theodosia ile aynı yer üzerine inşa edilmişti.

Ancak en nihayetinde Altın Orda kentlerinin özünü anlamak için, Hanlar tarafından başkent olarak hizmet etmeleri amacıyla bozkırda inşa edilen başkentlere bakmamız gerekiyor. Sadece Saray ve Yeni Saray kentleri bize Altın Orda Hanlarının kentler hakkında ne düşündüklerini açıkça gösterebilir. Arkeologlar, çoğunlukla Saray veya Saray Batu (Saray al-mahrusa olarak da bilinir) olarak bilinen ilk başkent kalıntılarının günümüzde Astrahan kentinin 118 km kuzeyinde, Volga'nın alt kolu olan Axtuba Nehri boyunca bulunan Selitrennoye (Axtubinsk yakınlarında)de bulunduğu düşünüyorlar. Yine arkeologlar, genellikle Saray Berke olarak da bilinen ikinci başkent Yeni Saray'ın (ya da Saray el-cadid, cadid Arapça'da yeni anlamına gelmektedir) kalıntılarının da günümüz Astrahan şehrinin 360 km doğusunda, nehrin büyük bir kıvrım aldığı Tsarev yakınlarında olduğunu düşünmektedirler.

Bir anlığına Altın Orda'nın başkentinin kurulduğu bölge ve zaman için neden bu kadar olağanüstü bir başarı olduğunu düşünelim. Azak ve Maçar'a yaptığı ziyaretlerin ardından Saray Berke'ye seyahat eden İbn Battuta, bize kenti gözümüzde canlandırmamızı sağlayan tek kaynaktır. O, Yeni Saray'ı "izdiham meydana getiren insan kalabalığı olan uçsuz bucaksız bir alana sahip ve en güzel şehirlerden biri", "geniş caddelere ve iyi pazarlara sahip" bir şehir olarak tasvir ediyor. Şehrin büyüklüğü yüzünden evine geri dönmesi bütün gününü almış ve yarım gün boyunca herhangi bir harabe ya da bahçeli ev görmeden yalnızca sırt sırta vermiş evler görerek dolaşmıştır. Özbek Han da bu şehirde bir saraya sahipti ve kentnin sakinleri arasında Moğollar, As (Alanlar), Kıpçaklar, Çerkesler, Ruslar ve Yunanlılar (Rum) vardı. Her halk kendi çarşısında ve kendi mahallesinde yaşardı. Irak, Mısır, Suriye ve başka yerlerden gelen tüccarlar ve ziyaretçiler, mallarının ve eşyalarının korunması amacıyla etrafları duvarlarla çevrili ayrı bir bölgede yaşarlardı.¹⁸ Bu tanımdan Saray Berke'nin gerçekten kozmopolit bir yerleşim yeri olduğunu görebiliriz.

Maalesef, kaynaklardan bazılarının orijinal Saray'ı (Saray Batu) veya Yeni Saray'ı (Saray Berke) kastedip kastetmedikleri anlaşılıyor hatta çoğu zaman kaynak yazarlarının iki farklı Saray'ın olduğundan bile habersiz oldukları fark ediliyor. Bu olay günümüz bilim insanları arasında bile bir karışıklığa sebep oldu. Bazı detaylar şüphesiz her iki Saray'ın da başkent olarak kullanıldığını gösteriyor, örneğin Ebu'l-Fidâ Saray'ın (Ebu'l-Fidâ, Batu tarafından kurulan Saray'a atıfta bulunur) tüccarlar tarafından sıkça uğranılan bir yer olduğunu ve burada büyük bir Türk köle ticaretinin gerçekleştirildiğini yazar.¹⁹ (Ebu'l-Fidâ, Moğol öncesi döneme ait kaynaklardan da yararlandığından dolayı çalışmasında sık sık ek karmaşıklıklar ortaya çıkarmaktadır).

Ömerî'de geçen Han'ın altın kaplı hilal biçiminde bir kışlık sarayı olduğu ve etrafında emirleri için hisar şeklinde konutlar bulunduğu bilgisini²⁰ İbn Battuta'nın tasviri ile kıyaslayabildiğimiz gibi, Saray'ın ne anlama geldiğini de başka kaynaklar ile mukayese ederek öğrenmek ilginç olurdu. Örneğin, Ömerî'nin bahsettiği bu bilginin aslında daha kuzeyde bulunan Saray Berke olduğundan emin olabilirsek, Han'ın kışlağının artık Aşağı Volga'da bulunmadığını kanıtlamış oluruz. Altın Orda'da ki kentlerin gelişimlerinin arka planlarını inceledikten sonra şimdi, Altın Orda kenti olan Ükek'e bakalım.

4. Yazılı Kaynaklarda Ükek'in Kısa Bir Özeti

Günümüzde eski Ükek şehri (Ortaçağ'dan kalma Ükek şehri) Saratov şehrinin 10 km güneyinde bulunan küçük bir köydür.²¹ Ancak XIV. yüzyılda bu şehir, kuzeyde bulunan Bulgar şehri ile güneyde bulunan Altın Orda başkenti Saray şehrinin tam ortasında bulunan Altın Orda'nın önemli bir ticaret kenti haline gelmişti. Polo kardeşler 1260 yılında Berke'nin yurdundan Buhara'ya doğru giderlerken yolları üzerinde bulunan Ükek (Ucaca) kentine uğradıklarından bahsederler.²²

Ükek ismi İslam kaynaklarında da geçmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Ömerî burayı Orda kentlerinden biri olarak belirtiyor.²³ Vassaf, Cengiz Han'ın en büyük oğlu Çoçi'nin yönettiği toprakların

¹⁷ V. L. Yegorov, *Istoricheskaya geografiya Zolotoy Ordy v XIII–XIV vv*, Moscow 1985.

¹⁸ İbn Battuta, *age*, s. 515-517.

¹⁹ Abū l-Fidā, *Géographie d'Aboulféda*, II, J. T. Reinaud (trans.), Paris 1848, s. 322-323.

²⁰ Umarī, *age*, s. 81-146.

²¹ Saratov'daki birçok yerli bilim insanlarının, Ükek ve Saratov'un tarihi hakkında ayrıntılı çalışmalar yayınladıklarını biliyorum, ancak son gelişmeler hakkında ayrıntılı bir inceleme yapmam mümkün değil. Saratov hakkında araştırmalar yapan değerli meslektaşımın eseri için bkz. S. A. Bratashova, *Ranniy Saratov: Na perekrestke putey i epokh*, Saratov, 2015.

²² Marco Polo, *age*, s. 35.

²³ Umarī, *age*, s. 75-142.

“Saksin, Kıpçak, Harezmi, Bulgar, Kırım ve Ukak”dan Rusya’ya kadar olduğunu yazıyor.²⁴ Timurlu kronikleri, Timur ve Toktamış arasında 1390’ların ortalarında (yaklaşık 1395) gerçekleşen savaşlarla ilgili olarak Ükek’ten de bahseder.²⁵ Öte yandan, kaynaklardaki bazı diğer bilgiler daha problemlidir: Anonim İskender olarak bilinen kaynakta Ükek (Ukak) şehrinin “Ak Orda” (Bu kaynakla ilgili ciddi endişe nedenlerimden biri, “Altın Orda”nın batı kısmı için bu ismin kullanılmasıdır) toprakları yerine “Gök Orda” topraklarında bulunduğunu yazar.²⁶ Aynı hata Gaffari tarafından da tekrarlandı.²⁷

Ebu’l-Fidâ Ükek’in (el-Ukak) yedinci iklimde (78 derece boylamda, 49 derece enlemde, Saray şehrine 55 dakika mesafede yer almaktadır) bulunduğu gibi daha detaylı bilgiler sunmaktadır.²⁸ Volga’nın batı kıyısına inşa edilen bu şehirden çıkıldığında kuzeye doğru 15 gün gidilirse Bulgar’a, güneye doğru 15 gün gidilirse Saray’a ulaşılıyordu. Bir kaynağın verdiği bilgiye göre Berke Ülkesinde yaşayan herhangi bir Tatar [Moğol] Prens, Ordası ile beraber kuzey’e doğru ancak Ükek’e kadar seyahat edebilir, daha ileri seyahat etmesine izin verilmezdi.²⁹ Hatırlatmakta fayda var ki Batu’nun Ordası tarafından Volga boyunca kuzeye gerçekleşen göçlerde en uç nokta yarı Ruten, yarı Saracen köyünün olduğu yerdir, çünkü orada Tatarlar nehri geçmek için geçitler yapmışlardır.³⁰ 4-6 Haziran 2015 tarihlerinde Saratov’da düzenlenen Ükek’in tarihi konulu konferansta, birçok bilim adamı Ükek’in William Rubruck’un bahsettiği nehir geçidi bölgesi olduğunu savundu. Rubrucklu William, yerin adını açıkça belirtmese de Ükek’i kuzey nehir geçidi bölgesi olarak kabul etmek mantıklı görünmektedir.

Yanina tarafından incelenen sikkelere dayanarak Ükek’in, Tokta’nın hükümdarlığı döneminde (1290–1313) darphane bölgesi olarak hizmet ettiğini biliyoruz.³¹ Darphane bölgesi olarak kullanılması çok sonra olmasına rağmen Rubrucklu William (1253) ve Polo’ların (1260) ziyaretleri sırasında bile kent merkezinin çok önce kurulduğu görülüyor. Büyük seyyah İbn Battuta 1332 yılında Ükek’e geldiği zaman [orayı] “son derece soğuk havası olan ve güzel binalar ile kaliteli malların mevcut olduğu orta halli bir şehir” olarak tanımlıyor. İbn Battuta, Ükek’ten on gecede “padişahın başkenti” Saray’a, bir günde ise “Hıristiyan Rus dağlarına” yürüyerek ulaştığı bilgisine de eserinde yer veriyor (Ebu’l-Fidâ tarafından verilen gün sayısı ile İbn Battuta tarafından verilen gün sayısı arasındaki farkın sebebi, önceden Ükek’ten daha uzak olan ve daha yakın olan iki farklı Saray’ın varlığını gösterebilir mi?).³² İbn Battuta, Ükek’i “orta halli” olarak gördüğüne göre şehrin nüfusunun kabaca 10.000 ile 25.000 kişi arasında değiştiği tahmin edilebilir.³³ Elbette, Leonard Nedashkovsky’nin gösterdiği üzere, Ükek gibi Altın Orda’nın tüm diğer şehirlerini çevreleyen birçok başka yerleşim yerleri vardı.³⁴

5. Ükek Jeolojik Bir Özellik Mi?

Daha rahat anlaşılabilir olması için Ükek adının etimolojisi konusu yazının sonunda tartışılacaktır. Ükek isminin jeolojik bir özellikten dolayı verildiğini belirten tartışmalar olduğu için kelimenin bir kutu veya uzatma (?) “duvar kulesi” anlamına gelebileceğinin de farkında olmak önemlidir.³⁵ Belirtilen kelimenin Türk ve Moğol dillerindeki geniş bir tartışması için, okuyucuların bu makalenin sonundaki bölüme bakmalarını tavsiye ederim.

Menges, daha önceki haritaların Moğolistan’ın Kangay Dağları’ndaki “Walltower Geçiş Bölgesinde”(?), 47 derece kuzey enleminde ve 100.2 derece doğu boylamında bulunan Ükek-Daba denilen bir dağın varlığına işaret etmektedir.³⁶ Bu yer adını onaylayamadım ve belirtilen bölge ile ilgili herhangi bir fotoğraf bulamadım (Google Earth aracılığıyla bulduğum ve Ek. 1’de gösterdiğim fotoğraf hariç). Bununla birlikte, modern

²⁴ Vaşşâf, *Tārīx-i Vaşşâf*: V. G. Tizengauzen, *Sbornik materialov otnosyashchikhsya k istorii Zolotoy ordy*, II, *Izvlacheniya iz persidskikh sochinieniy*, A. A. Romaskevich, S. L. Volinyy (eds.), Moscow–Leningrad 1941, s. 86.

²⁵ Nizâm al-Dîn Shâmî, *Zâfarnâma*: V. G. Tizengauzen, *Sbornik materialov otnosyashchikhsya k istorii Zolotoy ordy*, II, *Izvlacheniya iz persidskikh sochinieniy*, A. A. Romaskevich, S. L. Volinyy (eds.), Moscow–Leningrad 1941, s. 178, 185.

²⁶ Anonim İskendera, V. G. Tizengauzen, *Sbornik materialov otnosyashchikhsya k istorii Zolotoy ordy*, II, *Izvlacheniya iz persidskikh sochinieniy*, A. A. Romaskevich, S. L. Volinyy (eds.), Moscow–Leningrad 1941, s. 232.

²⁷ Gaffārî, *Nusax-i cahân-ârâ*, V. G. Tizengauzen, *Sbornik materialov otnosyashchikhsya k istorii Zolotoy ordy*, II: *Izvlacheniya iz persidskikh sochinieniy*, A. A. Romaskevich, S. L. Volinyy (eds.), Moscow–Leningrad 1941, s. 211.

²⁸ Abû l-Fidâ, *age*, s. 323-324; Bugün, Rusya Federasyonu sınırları içinde olan Uvek’in konumu:45.966542 derece doğu boylamı ve 51.427416 derece kuzey enlemi.

²⁹ *age*, s. 323-324.

³⁰ William of Rubruck, *age*, s. 126.

³¹ A. Yanina, *Obshchii obzor kolleksii dzhuchidskikh monet iz raskopok i sborov Kuybyshevskoy ekspeditsii v Bolgarakh (1946–1958 gg.)*, *Trudy Kuybyshevskoy ekspeditsii*, IV, *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR* 111, Moscow 1962, s. 169-175.

³² İbn Battuta, *age*, s. 498-499.

³³ Çalışmamda Altın Orda şehirlerinin nüfusunun büyüklüğünü tahmin etmenin gerekçesini tartıştım. Bkz. U. Schamiloglu, *The Golden Horde: Economy, Society, and Civilization in Western Eurasia, Thirteenth–Fourteenth Centuries*, *Madison*, Turko-Tatar Press, Yakında Yayınlanacak, Bölüm 8.

³⁴ Leonard Nedashkovsky’nin bu konu hakkında bilgiler verdiği eserleri için bkz. L. F. Nedashkovskii, *Zolotoordynskie goroda Nizhnego Povolzh’ya i ikh okrug*, Vostochnaya literatura Publ., Moscow 2010; L. F. Nedashkovskii, *Zolotoordynskii gorod Ukek i ego okrug*, Vostochnaya literatura Publ., Moscow 2000; L. F. Nedashkovsky, *Ukek: The Golden Horde City and Its Periphery. An Analysis of the Written, Numismatic and Artefactual Evidence for the City of Ukek and the Jochid State on the Volga, 12th to 15th centuries*, *British Archaeological Reports* S1222, Archaeopress, Oxford 2004.

³⁵ G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford, 1972, s. 105.

³⁶ K. H. Menges, *Uvek/Ükāk, ‘Mauerturm, Bastion’, Zeitschrift für Slavische Philologie* 24:1 (1955), s. 30.

teknolojiler ve internet arama motorları ile ükek-ükök isimlerine sahip yerleri bulmak ve bu yerlerin görüntülerini kolayca edinmek için araştırmalar yapmak mümkündür. Bunun için iki örnek daha sunmak istiyorum.

Kırgızistan'ın, Naryn yakınlarında bulunan Gory Ukek dağlarında Ükek Suusu nehri, Köl-Ükök gölü ve Pereval Ukek ya da Ükök Geçidi (42.0182 derece kuzey enlemi ve 75.9756 derece doğu boylamı, ortalama yükseklik 3.941 metre) bulunur. İkinci bir bölge, Altay Cumhuriyeti'ndeki Ükök Platosudur. Yakın bir zamanda, burada V. yüzyıldan kalma iyi korunmuş bir dişi mumya olan "Ükök Prensesi" keşfedilmiştir.³⁷ Bu jeolojik özelliklerle ilgili olarak toplayabildiğim tüm harita ve fotoğraflardan edindiğim en çarpıcı bilgi, belirtilen yerlerin hepsinin etrafı ya bir dizi dağ ile ya da en az iki dağ ile çevrelenmiş olmalarıdır (nehir ve dağ geçidi durumundalar). Dağlar bir kutunun ya da bir sandığın yaptığı gibi (ancak daha büyük ölçüde) koruma sağlamış olabilir mi (Clauson tarafından Kaşgarlı Mahmut'tan alıntı yapılan veya modern Türk ve özellikle Moğol dillerinde bulunan tanımda olduğu gibi)? Bölgenin tüm taraflarının sarılması gerekli midir, yoksa bölgeyi sadece bir taraftan koruyan jeolojik bir özelliğin yüksek duvarına sahip olmak yeterli midir?

Bu soruları sormamın sebebi, Uvek'in (Eski adıyla Ükek) bulunduğu bölgenin sahip olduğu jeolojik özellikleri ile Kırgızistan Naryn'de bulduğum Ükök Geçidi, Köl-Ükök Gölü ve Ükek Suusu Nehri ve Rusya Federasyonuna bağlı Altay Cumhuriyetinde bulunan Ükök Platosu'nun özelliklerinin çarpıcı biçimde benzerlik göstermeleridir. (Menges tarafından belirtilen kesin konum hakkında hiçbir görüntü bulamamamın haricinde Kangay Dağları için bulduğum birçok görüntü benzerlik gösteriyor). Bu görüntülere bakıldığında, Ükek kentine insan yapımı duvarları nedeniyle mi yoksa insan yapımı duvarlarda oluşturulan kuleleri nedeniyle mi ya da Moğol Dünya İmparatorluğu'nun yönettiği günümüz Moğolistan, Kırgızistan veya Rusya Federasyonuna bağlı Altay Cumhuriyeti gibi doğu bölgelerinden gelen herhangi bir yolcunun jeolojik özelliklerini hemen tanımlayabileceği için mi bu isim verilmiştir? Eğer bölge göçebe yaşamının en uç bölgesinde bulunduğu için seçildiyse (belki de güvenlik koşullarının fazlalığı ya da manzarası sebebiyle), 2,500–4,000 km güneydoğudaki Ükek olarak bilinen yerlere benzediği için bu ismin verilmesi mümkün mü?

6. Ükek'in Büyük Bir Kent Merkezine Dönüştürülmesi

Makalemin ilk bölümünü sonlandırmak için Ükek'in önemli bir şehir merkezi haline gelmesine katkıda bulunan bazı olası faktörler olarak düşündüğüm şeyleri gözden geçirerek yukarıda sunulan verileri bazı yeni teoriler ile birleştirmek istiyorum. Birincisi, Rubrucklu William'dan anlaşıldığı üzere [burası] Batu'nun en kuzeydeki göçebe noktasında bulunuyordu ve aynı ifade Ebu'l-Fidâ'da da Berke'nin ülkesinde hüküm süren bir prens içinde kullanılıyordu. Her ne kadar diğer grupların daha kuzeye doğru göç etmeleri muhtemel olsa da, devletin altyapısını geliştirmek amacıyla Batu Han ve onun haleflerinin sürüleri ve himayesindeki ordu tarafından düzenli olarak seyahat edilen bölgenin en güneyini (Saray) ve en kuzeyini (Ükek) seçmek mantıklıydı.

İkincisi, Ükek bölgesinin jeolojik yapısı sebebiyle orayı gören gezginler tarafından hemen tanınabilir olmasıydı. Şehrin konumu daha kolay savunma yapmayı sağlıyordu, yüksekliği harika bir gözcülüğe imkân veriyordu ve yüksek olması sebebiyle geceleri kulelerinde meşaleler yakıldığı zaman gece yolculuk eden kervanlar ve gezginler şehrin nerede olduğunu kolayca bulabiliyorlardı.

Üçüncüsü, önceden belirlenen nehir geçiş noktalarında ulaklar, tüccarlar ve diğer gezginlerin ihtiyaçlarını karşılayan gezici pazar yerleri yerine, devletin alt yapısını güçlendirecek ve gerekli ihtiyaçların karşılanacağı sabit şehir merkezleri kurulması ihtiyacı ortaya çıktı. Ükek, diğer ticaret noktalarını kuzey, güneydoğu, güneybatı ve diğer yönlerle bağlayan ticaret yolları için Volga Nehri boyunca önemli bir kuzey kavşağı olarak hizmet etmiş olacaktı.

Dördüncüsü, Saray ile Bulgar arasındaki ana şehir merkezi olmasının yanı sıra, aynı zamanda İslam medeniyetinin de ana merkezi olarak gelişmeliydi. Ükek'te bulunan (ki bildiğim kadarıyla yayınlanmadan kalan) İslami mezar işaretlerinin parçaları, daha kuzeyde bulunan Volga Bulgar yazıtlarından birini hatırlatıyor. Ükek'in Volga Nehri boyunca uzanan önemli bir İslam medeniyet merkezi olmasının yanı sıra aynı zamanda bir Fransisken konağının varlığının kanıtlanması ile, Hristiyan nüfuslu bir şehir olduğu fikrini de desteklemek için daha fazla kanıt ortaya çıkmasını beklemeliyiz.³⁸

Son olarak, Ükek'i çevreleyen bölgenin, XIII. yüzyılın ortalarında büyük bir hububat ekim merkezi olup olmadığı açık değildir. (Tabii ki, bugün Saratov'u çevreleyen bölge başlıca buğday üretim merkezi olarak bilinir). Bu bölge ilk ne zaman buğday üretim merkezi oldu? Başka çalışmalarımda, Venedik ve diğer İtalyan denizcilik cumhuriyetlerinin XIII. yüzyılda Altın Orda bölgesinden buğday ithal etmeye başladığını belirttim.³⁹ Ancak başka bir çalışmada tartıştığım gibi, 1280'ler Altın Orda topraklarında iklimsel bir değişimin başlangıcını

³⁷ *Siberian Ice Maiden*, en.wikipedia.org/wiki/Siberian_Ice_Maiden. Erişim Tarihi: 5 Ocak 2016.

³⁸ J. Richard, *La Papauté et les missions d'orient au Moyen-Age (XIIIe-XVe siècles)*, Rome 1977, s. 95, 243.

³⁹ U. Schamiloğlu, *Torgovlya Ulusa Dzhuchi so stranami Sredizemnemor'ya, Istoriya Tatar s drevneyshikh vremen v semi tomakh*, iii: *Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII-seredina XV v.*, Kazan 2009, s. 287–294.

da işaret ediyor.⁴⁰ Güneyden kuzeye doğru çıktığında bu bölgelerin, tahıl üretimi için gerekli nem koşullarını yaşamaya başladıkları görülmektedir. Bu sayede, Ükek çevresindeki kırsal alanın 1280'lerde İtalya'ya ihracat için buğday üretim alanı olarak önem kazanmış olması muhtemeldir. Bu da Ükek çevresindeki yerleşim yerlerinin sayısının fazlaşmasına, bölgedeki tarım işçisi nüfusunun artmasına ve Ükek'in büyük bir ticaret merkezi olarak önem kazanmasına yol açacaktır.

7. Ükek Adının Etimolojisi ve Anlamı

Benim amacım Ükek adının etimolojik olarak tam karşılığını bulmak olmasa da Ortaçağ dönemindeki Uvek şehrinin tarihinin de incelenmesi gerektiğini düşünüyorum. Bu sebeple, Türk ve Moğol filolog bilim insanlarının tespit ettikleri temel bilgileri, Türkolog, Moğolist yahut linguist olmayan veya bu eserlerin tümüne ilk elden danışamayan bilim insanları için çoğaltarak hazır hale getirmek istiyorum.

Karl Heinrich Menges⁴¹ ve Max Vasmer⁴² (Rusya İç Savaşı döneminde Saratov Devlet Üniversitesinde ders verdi), Uvek'in etimolojisine Moğol dillerindeki paralel formlara Türkçe karşılık bulmak için tartıştılar. Vasmer'in Rus dilinin etimolojik sözlüğüne göre:⁴³

Uvek – nazvaniya razvalin na pravom beregu Volgi, nizhe Saratova, tyurk. Ükāk; zdes' naxodilas' rezidentsiya starshego syna Chingis-xana; sm. Bartol'd u Markvarta, WA 43; Shpuler, Gold. Horde 284, 296 i dr. Russk. nazvanie vosxodit k sev.-zap.-tyurk. iz Üvāk iz Ügāk ot ükāk (MaxmudKashgarskiy) "yashchik, stennaya bashnya", mong. ukuk, uxuk;sm. Menges, ZfslPh 24, 30 i sl.*

Vasmer, Bartol'd (Markwart tarafından belirtildiği gibi) ve Spuler'i kaynak göstererek Uvek'in, Saratov'un aşağısındaki Volga'nın sağ kıyısında bulunan harabelerin adı olduğunu söylüyor. Aslında ilk referans eseri yayınlanmadan önce ölen Markwart'ın ardından onun çalışmasına önemli bir önsöz yazan Schaefer olmalıdır (Çalışma üzerinde hiçbir oynama yapmadan sadece önsöz yazdı). Schaefer Markwart'ın eserine yazdığı önsözde Vassaf'ın⁴⁴ belirttiği, Cengiz Han'ın en büyük oğlu Çoçi'nin Saksın, Kıpçak, Harezmi, Bulgar, Kırım ve Ukak'dan Rusya'ya kadar olan toprakları yönettiği bilgisini aktarmaktadır.⁴⁵ Vasmer, Bartol'd'un Ükāk ismini kullandığı yeri belirtmiştir. Ancak Vasmer'in belirttiği yerde Bartol'd o ismi kullanmamakla birlikte, ünlü eseri "Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler"de ve diğer eserlerinde Ükek olarak söz etmiştir.⁴⁶ Vasmer ayrıca, Spuler'in Altın Orda tarihi çalışmalarında "Ükek"ten bahsettiği kısa referansları da okuyuculara belirtmektedir.⁴⁷

7. 1. Eski Türkçe Formları

Menges'ten sonra Vasmer de "kutu" ya da "duvar kulesi" anlamına gelen Ükāk'ın Kuzey Batı Türkçesinde (Örn. Kıpçak Türkçesinde) Ügāk şeklinde geçtiğini, (Kaşgarlı Mahmut'un Dîvânü Lugâti't-Türk isimli eserinde yer almaktadır) bunun eski halinin de Üvāk biçiminde kullanıldığını anlatmaktadır. XI. yüzyılda kaleme alınan ve Ortaçağın en büyük Türkçe sözlüğü olan Dîvânü Lugâti't-Türk'ü tercüme eden Brockelmann alıntı yapan Menges, eserde geçen Ükek kelimesine ek olarak benzer kelimelerin geçtiği yerleri açıklamıştır:⁴⁸

Ükāk: '1. Kasten, Kiste; 2. Mauerturm' I, 74, 14, 15.

Ükāklik: 'Kistenholz' I, 135, 12.

Ükāklig: 'mit Mauertürmen versehn' I, 135, 13.

Ükākklänmāk: 'mit Mauertürmen versehn sein' I, 258, 1.*

Atalay, Dîvânü Lugâti't-Türk'te bu kelimenin geçtiği yerleri belirleyip anlamlarını Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ile yazmıştır⁴⁹ (s. 78 (ükek), s. 153 (ükeklik, ükekliğ tam), ve s.307 (ükek)).

⁴⁰ U. Schamiloglu, Climate Change in Central Eurasia and the Golden Horde, *Zolotoordynskoe obozrenie*, 2016, Vol. 4, no. 1, s. 6–25.

⁴¹ K. H. Menges, *age*

⁴² M. Fasmer, *Étimologičeskij slovar' russkogo yazıka*, vol. I-IV, Moscow 1986–1987.

⁴³ Fasmer, *age*, vol. IV, s. 144.

* Bu bölümde herhangi bir karşılığa yer vermemek adına yazar tarafından kaleme alınan bölümü aynen aktarmak istedim. (Ç.N.)

⁴⁴ Vassaf, *age*, s. 86.

⁴⁵ H. H. Schaefer, J. Vorwort Markwart, *Wehrot und Arang. Untersuchungen zur mythischen und geschichtlichen Landeskunde von Ostiran*, H.H. Schaefer (ed.), Leiden 1938, s. 43; J. Marquart, Über das Volkstum der Komanen: W. Bang and J. Marquart, *Osttürkische Dialektstudien*, Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, N.F. 13:1, Berlin, 1914/Göttingen, 1970, s. 80.

⁴⁶ V. V. Bartol'd, Mesto prikaspıyskikh oblastey v istorii musulmanskogo mira, *Sochineniya*, II, Moscow 1963, s. 710; V. V. Bartol'd, Dvenadsat' leksiy po istorii turetskikh narodov Sredney Azii, *Sochineniya*, v, Moscow 1968, s. 136; V. V. Bartol'd, Novyy trud o polovtsakh, *Sochineniya*, v, Moscow 1968, s. 401–402; V. V. Bartol'd., Bolgary, *Sochineniya*, v, Moscow 1968, 517.

⁴⁷ B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223–1502*, Wiesbaden 1965, s. 265, 284, 296, 315, 416, 427, 431, 435, 448.

⁴⁸ C. Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz, nach Mahmūd al-Kāşyārīs Dîvān Luğāt at-Turk*, Bibliotheca Orientalis Hungarica I, Budapest 1928, 235.

* Bu ve aşağıdaki bölümlerde yazarlar tarafından yapılan açıklamaları herhangi bir karşılığa yer vermemek adına aynen aktarmak istedim. (Ç.N.)

Ükek: Tabut, sandık; Şehrin savaş için hazırlanmış olan etrafındaki burç.

Ükeklik: Sandık yapılmak için ayrılan ağaç. Üzerinde burçlar bulunan kaleye “ükekliğ tam” denir.

Ükekledi: “ol tamıg ükekledi = o, kale üzerine burçlar yaptı”. Herhangi bir şey için sandıklar yapmaktā böyledir; (ükekler – ükeklemek).

Dankoff ve Kelley, Dîvânü Lugâti't-Türk'te bu kelimenin geçtiği yerleri belirleyip anlamlarını İngilizcedeki karşılıkları ile yazmıştır⁵⁰ (s. 116 (ükäk), s. 169 (ükäklig), s. 169 (ükäklik), ve s. 249(ükäklä).

Ükäk: 'Box (*tābūt, şundūq*).'

Ükäklik: 'Any piece of wood that is to be made into a box (*şundūq*).'

Ükäk:lig: 'A wall on which there are towers ('*alayhi burūj*).'

ol tāmıy ükäk:di 'He put towers (*burūj*) on the city walls.' Also for putting

boxes (*şanādīq*) on a thing. ükäk: r ükäk:lä:mä:k.

Egeubay, Dîvânü Lugâti't-Türk'te bu kelimenin geçtiği yerleri belirleyip anlamlarını Kazak Türkçesindeki karşılıkları ile yazmıştır⁵¹ (s. 108 (*ükek*), s. 184 (*ükek*), ve s. 361–362 (*ükek*)).

Ükek: sandıq, tabıt.

Ükek: qaraul munara. şaxar dualında, qorşau qabırğasında urıs üşin turğızılğan munaralar.

Ükeklik: sandıq casauğa dayındağan ağaş. töbesin kümbezdep şığarğan tamdı da “ükeklik tam : ükeklik tam” deydi.

Ükekledi munaraladı. “ol tamıg ükekledi : ol tamıg ükekledi – ol tamğa ükek (qaraul munara) casadı. bir nārsege ükek qondırğanda osı söz qoldanladı.”

Auezova Dîvânü Lugâti't-Türk'te bu kelimenin geçtiği yerleri belirleyip anlamlarını Rusçadaki karşılıkları ile yazmıştır⁵² (s. 111 (*ukak*), s. 180 (*ukaklik*), ve s. 303 (*ukaklā*))

323 Ukak: 'yashchik, sunduk'.

324 Ukak: 'bashnya gorodskoy steny, osnashchennaya dlya boyevykh deystviy'.

877 Ukaklik: 'kusok dereva dlya izgotovleniya sunduka'. Stenu, na kotory stoyat bashni, nazyvayut 'ukäklik tām.

1608 ('ukaklā)- ('ustanavlivat' (bashni, yashchiki, sunduki i t. p.)) 'ul tāmıg 'ukaklādī 'on ustanovil bashni na gorodskoy stene'. Tak zhe govoryat i ob ustanovlenii yashchikov i sundukov. (Forma nastoyashchebudushchego vremeni i otglagol'noye imya:) 'ukaklār, 'ukaklāmāk.

7. 2. Türk Etimolojisi: Eski ve Orta Türk Dilleri

Sir Gerard Clauson klasik etimolojik sözlüklerde bulunan bu kelimenin daha eksiksiz bir etimolojisini sunuyor.⁵³

Ükek aslen “kutu” ya da benzeri bir anlama geliyor; bu bir sur duvarı üzerindeki duvar kulesi yani Arapçadaki burç karşılığı olabilir. Kuzey Doğu'da yalnızca Tuva Türkçesinde var olan ükek kelimesi, köpek kulübesi, arabanın iç kısmı, nöbetçi kulübesi, küçük kapalı alan anlamında kullanılırken, Kırgız Türkçesinde yiyecek taşımak için kullanılan kutu anlamında kullanılmaktadır.

Clauson, Kaşgarlı Mahmut'un Dîvânü Lugâti't-Türk isimli eserinde bulduğu ükek al-tabut va'l- sunduk sözünde ükek'in, tabut ya da kutu olarak; ükek burc suri'l-madinati'l-mu'adda li'l-ḥarb sözünde geçen ükek'in ise şehir duvarında inşa edilmiş kule olarak kullanıldığını söylüyor. Ayrıca Kutadgu Bilig'de geçen “on iki ükek(kule)” ve “él(l)ig boynı kılça ükekçe başı” yani “Kralın boynu saç kadar ince, kafası kule kadar yüksek (Akli başında olan adam ona hiç güvenmez) ifadesi de yer almaktadır.⁵⁴ Clauson'a göre, Kutadgu Bilig'den alınan bilgi, Altın Orda topraklarında Rıbat-i Oğuz adı verilen bölgede Rabguzi tarafından yazılan Kısas'ül

⁴⁹ Maḥmūd al-Kāşğarī, *Divanü lûgat-it-türk tercümesi*, I-IV, B. Atalay (trans.), Ankara 1939–1941/1985–1986.

⁵⁰ Maḥmūd al-Kāşğarī. *Compendium of the Turkic Dialects (Dîvân Luyāt at-Türk)*, Robert Dankoff, James Kelley (ed., trans.), Sources of Oriental Languages and Literatures, 7. Duxbury, MA 1982–1985.

⁵¹ Maxmut Qashqari, *Türk sözdigi*, Asqar Qurmashuli Egeubay (trans.), Khant, Almaty 1997–1998.

⁵² Maxmūd al-Kāşğarī, *Dîvân lûgāt at-Türk, Z.-A. Auezova* (trans.), Dayk- Press, Almaty 2005.

⁵³ Clauson, *age*, s. 105; ayrıca bkz. *Drevnyurksiy slovar*, V.M. Nadelyaev et al. (eds.), Leningrad 1969, s. 623.

⁵⁴ R. R. Arat, *Kutadgu bilig*, i: *Metin*. Istanbul 1947, s. 138, 2154.

Enbiya⁵⁵ isimli eserine kopyalandı. İbn Muhanna'da ü:ge:k sözünü al-burc olarak kabul etmiştir. Melyoranskiy ve Rifat tarafından yayınlanan basımlarda bu kelimenin nasıl kullanıldığı aşağıda verilmiştir (Rifat'ın el yazısında çok bariz bir şekilde göze çarpan hata lam yerine kaf kullanılmasıdır).⁵⁶

Melyoranskiy	Rifat
البرج (sic!) اِبْرَجْ	البرج = اُوْكَالْ

Clauson'un belirttiği gibi bu form zaten k > g biçiminde ifade edilmektedir (Yukarıda belirtildiği üzere en nihayetinde “v” olma yolunda)

Clauson ayrıca iki ek nominal formu ve Kaşgarlı Mahmut'ta belirtilen ükek'ten türetilmiş bir sözlü formu da belirtir.⁵⁷ İlk nominal form olarak ükeklik, hapax legomenon'dur (yani metin içinde yalnızca bir kez geçiyor): Üzerinde kule (burç) bulunan duvara ükeklik ta: m denir. İkinci form ise: ükeklik kull xaşaba uıddat li-yuttaxad minh '1-sunduq yani bir kutuya koymak için hazırlanmış herhangi bir odun parçası. Ükekle sözlü formu, ol ta:mıg ükekle:di: surlar üzerine kuleleri (waða'a ... burüc) yerleştirmiş şeklinde oluşur. Ayrıca herhangi bir kutu (sandık) yapmak için de kullanılır.

7.3. Türk Etimolojisi: Modern Türk Dillerinde

Modern dillerle ilgili olarak Clauson'un belirttiği gibi kelime günümüzde hala Tuva ve Kırgız Türkçesinde varlığını sürdürüyor. Tuva Türkçesindeki kanıtlar şöyledir.⁵⁸

ügek 1) 'konura'; it ügëe 'konura dlya sobaki'; 2) 'xlev (*dlya molodnyaka*)'; bızaa ügëe 'telyatnik'; 3) 'naves, ukrytiye na povoske (*ot zhary, vetra, snega*); 4) budka; tañnıl ügëe 'storozhevaya budka'; 5) 'kabina'; ujudukçu ügëe 'kabina letchika'; sr. kabina.

Diğer bir deyişle ügekin ilk anlamı “kulübe”, it ügee'de “köpek kulübesi” anlamına geliyor. İkinci anlamı xlev “ahır” , bızaa ügëe'de “buzağı ahır” anlamına geliyor. Üçüncü anlamı naves “sığınak, dördüncü sıradaki budka “kutu veya kabin, tañnıl ügee'de “bekçi kulübesi” anlamına geliyor. Beşinci ve sonuncu sıradaki kabina “kulübe-kabin”, ujudukçu ügee'de “kulübe-kabin ekibi” anlamına geliyor.

Kırgız Türkçesindeki Ükök sözcüğünün anlamı da “sunduchok dlya khraneniya s'estnykh pripasov” yani “yiyecek saklamak için gerekli olan küçük kutu” anlamına geliyor.⁵⁹ Belirttiğimiz kelimenin Türk dillerinde karşılığı olduğu gerçeğini göz önünde bulundurursak başka kökenler ile araştırmaya gerek kaldığını düşünmüyorum.

7.4. Türk Etimolojisi Üzerine Ek Notlar

Clauson'un alıntılarına ek olarak Eckmann tarafından incelenen Kuran-ı Kerim tercümelerinde Ükāk'in XII - XIII. yüzyılın başlarında 'kule' (Arapça Burç, Farsça Köşk anlamına geliyor) anlamı ile de ortaya çıktığını söyleyebiliriz.⁶⁰

Yätär sizlärkä ölüm, näçämä bolsa sizläär ädiz yüksäk ükākklär içindä

Yüksek kulelerde olmana rağmen ölüm seni yenecek

Marco Polo (Ucaca) tarafından ismi verilen Uvek'in, Arap harfleriyle (ukak, vb.) ince ünlü veya kalın ünlü harf ile telaffuz edilip edilmediği konusu kesin değildir. Modern Uvek ismi açıkça artık Türk veya Moğolca ünlü harf uyumunu yansıtan bir Rus formudur, ancak bu, ismin kökeninin ince ünlü bir kelime olduğu anlamına gelir.

⁵⁵ Al-Rabghūzī, *The Stories of the Prophets: Qişaş al-anbiyā, An Eastern Turkish Version*, I-II, H.E. Boeschoten et al. (eds., trans.), Brill, Leiden 1995, s. 134.

⁵⁶ P. M. Melyoranskiy, *Arab filolog o turetskom yazıke*, St. Petersburg 1900, s. 78; İbn al-Muhannā, *Kitāb Hilyat al-insān wa-ḥalabat al-lisān, yahut, İbni Mühennā lügati*, Kilişli Muallim Rifat (ed.), İstanbul 1922, s. 183.

⁵⁷ Clauson, *age*, s. 105-106.

⁵⁸ E. R. Tenishev, *Tuvinsko-russkiy slovar*, Moscow 1968, s. 443.

⁵⁹ K. K. Yudakhin, *Kirgizsko-russkiy slovar*, Moscow 1965, s. 820.

⁶⁰ J. Eckmann, *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Bibliotheca Orientalis Hungarica 21, Budapest 1976, s. 312.

Bu nedenle Uvek, Rusça içinde kaybolmadan önce ilk hecede ince sesli harflere sahip olmuş olmalıydı, bu durumda önceki form üvek - üvāk olurdu.⁶¹

Marco Polo (Ucaca) tarafından verilen form ve Arap harflerindeki formlar (örneğin, İbn Battuta'daki Ukak), aynı zamanda buranın adının aslında bir intervokalik -k- ye sahip olduğunu göstermektedir. K> g> v (w) ve q> ğ> v (w) değişimi, Kıpçak Türkçesi lehçelerinin genel bir özelliğidir ve Oğuz Türkçesi lehçelerinde de görülür. Örneğin aşağıda Clauson'un aktardığına göre:

Eski Türkçede ta:ğ “dağ”, Kazan Tatarcada taw “dağ”; Eski Türkçede güvercin “köğürçgün”, Kazan Tatarcada “kügärçen”, Türkiye Türkçesinde de “güvercin” anlamına gelmektedir.⁶² Eski Türkçede tavuk “takı:ğu” olarak söylenirken aynı kelime Kazan Tatarcada “tawık” olarak söylenmektedir.⁶³

Yukarıda belirtilen düşüncelere dayanarak, şehrin adının aşağıdaki şekilde geliştiğini önerebiliriz:

ükek - ükāk > ügek - ügāk > üvek - üvāk > uvek

Meseleleri daha da karmaşıklaştırmak için Kazan Tatarca gibi Orta Volga bölgesinin dillerindeki ünlü harflerinde aşağıdaki gibi bir ünlü harf değişimi yaşandığını hatırlamamız gerekir:

o > u, ö > ü (On, Kazan Tatarca un; böl, Kazan Tatarca bül)

Bu nedenle, asıl ismin ü- ile başlamama olasılığı düşünülebilir. Yani daha önce ö ile başladığı ve bu yüzden, ökek – ökāk gibi isimlendirilmiş olabileme ihtimali vardır. Bu konuda dikkat edilmesi gereken hususlardan biri “Volga ünlü değişimi” için kesin bir tarih bulunmamasıdır. XII. yüzyıl ortası muhtemelen "Orta Volga Bölgesi"ndeki Türk dillerinde böyle bir değişim için çok erken olduğundan, ö- formlara bakmadan önce ü- formları dikkate almak en iyisi olacaktır. Bu Tuva ve Kırgız Türkçesinde modern formlar içinde önerilmektedir.

Son olarak, Eski Türkçede, bu ismi araştırmak isteyen biri için potansiyel olarak farklı bir kaynak arayabileceği uzun bir monosyllabic ve bisyllabic kök listesi vardır.⁶⁴ Teorilerin pek çoğu doğru olsa da modern Uvek adı için birçok kabul edilebilir etimoloji vardır. Bu nedenle Kaşgarlı Mahmut'ta bulunan formun haricinde diğer olası etimolojilere başvurmaya gerek yoktur.

7.5. Bir Moğol Etimolojisi Mi?

Menges'in belirttiği gibi, aynı kelime çok sayıda Moğol dilinde de mevcuttur. Menges'in atıfta bulunduğu daha önceki kaynaklara ek olarak, aynı kelimenin Klasik Moğolca'da “ükeg – üküg” yani sandık, kutu, dolap olarak kabul gördüğünü ekleyeceğim.⁶⁵ Online Bolor Khalkha Moğolca sözlüğünde “üxeg= үхэг” kutu, sandık, olarak geçiyor.⁶⁶ Diper online Moğolca sözlükte ayrıca “üxeg=үхэг” ve “üxeglex=үхэглэх (bu form Moğolcaya Türkçeden girmiş olabilir)” formları da bulunur.⁶⁷ Bu kelime Buryat dilinde de aynı anlam içermektedir.⁶⁸

üxég 1) nizen'kiy shkaf dlya skladyvaniya veshchey; shkafchik v vide tumbochki; 2) podstavka dlya sunduka; 3) yashchik.

Aynı durum Kalmuk dili için de geçerlidir, ancak kısaltması ust. olan ustarevshee slovo arkaik bir form olarak kabul edilir.

üküg I *ust.* posudnyy shkaf; lar'; ükügüt ümkä mxi *zagadka* v shkafu tuxloye myaso (ul'trg stel'ka)

üküg II *ust.* Sarkofag

Son olarak aynı kelimeler Ordos'ta da onaylanmaktadır (Mostaert'ın yazımını takiben):⁶⁹

uuckxekle- 'metter dans une caisse pour conserver les victuailles (Yiyecek koyulan sandık).

uuckxek -'caisse pour conserver les victuailles.' (Koruyucu sandık)(Moğolca ükeg).

⁶¹ Rusça formu konusundaki tartışmalar için Bkz. K. H. Menges, Uvek/Ükāk, 'Mauerturm, Bastion', *Zeitschrift für Slavische Philologie* 24:1 (1955) s. 30-31.

⁶² Clauson, *age*, s. 713

⁶³ Clauson, *age*, s. 468.

⁶⁴ Bu nedenle, burada amaçlarımız için diğer tüm ihtimalleri gözden geçirmek için hiçbir neden yoktur. İnce ünlü harf nominal köklerinin kapsamlı bir listesi için Bkz. G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford, 1972, s. 98-99, 100-101, 105; Kalın ünlü harf nominal kökleri için (Bunu dikkate almamalıyız!) Bkz. *age*, s. 75-76, 78-79, 82-83.

⁶⁵ Lessing F.D. *Mongolian-English Dictionary*, Berkeley 1960/Bloomington, 1980, s. 1002-1003.

⁶⁶ www.bolor-toli.com. Erişim Tarihi: 23 Aralık 2015.

⁶⁷ www.mongoltoli.mn. Erişim Tarihi: 23 Aralık 2015.

⁶⁸ Cheremisov K.M, *Buryat-mongol'sko-russkiy slovar*, Moscow 1951, s. 521.

⁶⁹ Mostaert A, *Dictionnaire ordos*, New York 1968, s. 754.

Ükek kelimesinin ve ondan türetilen sözcüklerin hem Eski Türkçede hem de Klasik Moğolcada ortaya çıkması, her iki dili de orijinal dil olarak dışlamayı zorlaştırmaktadır. Sözcüğün oldukça fazla sayıda Moğol dilinde bulunmasına karşılık sadece iki modern Türk dilinde yaşamını sürdürmesi Eski Türkçeye ve az sayıdaki modern Türk lehçelerine Moğol dilinden geçtiği önerilebilir ya da göçebelerin geleneksel kültürünün, çeşitli Moğol kabileleri arasında daha uzun süre yaşadığının bir işareti olabilir. Eğer Ükekle isim fiilini düşünürsek, Poppe'ye göre anadili Moğolca olan biri ekek'ten bir fiil oluşturmak için -la / -le son ekini kullanmayacağından, kelimenin Türk kökenli olmasının daha muhtemel olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰-Liğ son eki Moğolcada ükeklik kelimesini oluşturmaz. Oysa bu ek Türkçede çok fazla bulunan oluşum olarak görülüyor. Ancak şöyle bir gerçek var ki bu kelimenin kökü XI. yüzyıldan önce Türkçe ve Moğolca haricinde üçüncü bir dilden edinilmiş de olabilir.

KAYNAKÇA

- Abū l-Fidā, *Géographie d'Aboulféda*, II, J. T. Reinaud (trans.), Paris 1848.
- Al-Rabghūzī, *The Stories of the Prophets: Qişaş al-anbiyā, An Eastern Turkish Version*, I-II, H.E. Boeschoten et al. (eds., trans.), Brill, Leiden 1995.
- Anonim Iskendera, V. G. Tizengauzen, *Sbornik materialov otosyashchikhsya k istorii Zolotoy ordy*, II, *Iz vlecheniya iz persidskikh sochineniy*, A. A. Romaskevich, S. L. Volinyy (eds.), Moscow–Leningrad 1941.
- ARAT, R. R., *Kutadgu Bilig*, I: *Metin*. Istanbul 1947.
- BARTOL'D, V. V. Dvenadtsat' lektsiy po istorii turetskikh narodov Sredney Azii, *Sochineniya*, v, Moscow 1968.
- BARTOL'D, V. V. Mesto prikaspyskikh oblastey v istorii musulmanskogo mira, *Sochineniya*, II, Moscow 1963
- BARTOL'D, V. V. Novyy trud o polovtsakh, *Sochineniya*, v, Moscow 1968.
- BARTOL'D., V. V. Bolgary, *Sochineniya*, v, Moscow 1968.
- BLUM, J., *Lord and Peasant in Russia from the Ninth to the Nineteenth Century*, Princeton 1961.
- BRATASHOVA, S. A., *Ranniy Saratov: Na perekrestke putey i epokh*, Saratov 2015.
- BROCKELMANN, C., *Mitteltürkischer Wortschatz, nach Maḥmūd al-Kāšyarīs Dīvān Luḡāt at-Turk*, Bibliotheca Orientalis Hungarica I, Budapest 1928.
- CLAUSON, G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972.
- CLAUSON, G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford 1972.
- Drevnetyurkiy slovar*, V.M. Nadelyaev et al. (eds.), Leningrad 1969.
- ECKMANN, J., *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Bibliotheca Orientalis Hungarica 21, Budapest 1976.
- FASMER, M., *Etimologicheskiy slovar' russkogo yazyka*, vol. I-IV, Moscow 1986-1987.
- FEDOROV-DAVYDOV, G.A., Städte der Goldenen Horde an der unteren Wolga, *Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie 11*, München, 1984.
- FEDOROV-DAVYDOV, G.A., *Zolotoordynskie oroda Povolzh'ya*, Moskva 1994.
- FYODOROV-DAVYDOV, G. A., The Culture of the Golden Horde Cities, *British Archaeological Reports*, International Series 198. Oxford 1984.
- Ġaffārī, *Nusax-i cahān-ārā*, V. G. Tizengauzen, *Sbornik materialov otosyashchikhsya k istorii Zolotoy ordy*, II: *Iz vlecheniya iz persidskikh sochineniy*, A. A. Romaskevich, S. L. Volinyy (eds.), Moscow–Leningrad 1941.
- Ibn al-Muhannā, *Kitāb Hilyat al-insān wa-ḥalabat al-lisān, yahut, İbni Mühennā lūgati*, Kilisli Muallim Rifat (ed.), Istanbul 1922.
- Ibn Baṭṭūṭa, *The Travels of Ibn Baṭṭūṭa*, A. D. 1325–1354, I-III, H.A.R, Gibb (trans.), Cambridge, 1958–1971.
- Kirakos of Ganjak, *History of the Armenians*, R. Bedrosian (trans.), Sources of the Armenian Tradition, New York 1986.

⁷⁰ Poppe N, *Grammar of Written Mongolian*, Wiesbaden 1974, s. 65.

- Kirakos of Ganjak. *Istoriia Armenii*, L.A. Khanlarian (trans.), Pamyatniki pis'mennosti Vostoka 53, Moscow 1976.
- KRAMAROVSKĪY, M., Gorod i gorodskaya zhizn' v Zolotoy Orde, *Istoriya Tatar s drevneyshikh vremen v semi tomakh*, III, *Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda) XIII–seredina XV v.*, Kazan 2009, s. 567–589.
- LE GOFF, J., *Medieval Civilization, 400–1500*, J. Barrow (trans.), New York 1989.
- Maḥmūd al-Kāšġarī. *Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luġāt at-Turk)*, Robert Dankoff, James Kelley (ed., trans), Sources of Oriental Languages and Literatures, 7. Duxbury, MA 1982–1985.
- Maḥmūd al-Kāšġarī, *Divanü lûgat-it-türk tercümesi*, I-IV, B. Atalay (trans.), Ankara 1939–1941/1985–1986.
- Marco Polo, *The Travels*, Ronald Latham (trans.), Penguin, New York 1958.
- MARQUART, J., Über das Volkstum der Komanen: W. Bang and J. Marquart, *Osttürkische Dialektstudien*, Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, N.F. 13:1, Berlin, 1914/Göttingen 1970.
- Maxmūd al-Kāshġarī, *Dīwān luġāt at-Turk*, Z.-A. Auezova (trans.), Dayk- Press, Almaty 2005.
- Maxmut Qashqari, *Türk sözdüğü*, Asqar Qurmashuli Egeubay (trans.), Khant, Almaty 1997–1998.
- MELYORANSKĪY, P. M., *Arab filolog o turetskom yazyke*, St. Petersburg 1900.
- MENGES, K. H., Uvek/Ükāk, 'Mauerturm, Bastion', *Zeitschrift für Slavische Philologie* 24:1 (1955).
- NEDASHKOVSKĪĪ, L. F., *Zolotoordynskie goroda Nizhnego Povolzh'ya i ikh okruga*, Vostochnaya literatura Publ., Moscow 2010.
- NEDASHKOVSKĪĪ, L. F., *Zolotoordynskii gorod Ukek i ego okruga*, Vostochnaya literatura Publ., Moscow 2000.
- NEDASHKOVSKY, L. F., Ukek: The Golden Horde City and Its Periphery. An Analysis of the Written, Numismatic and Artefactual Evidence for the City of Ukek and the Jochid State on the Volga, 12th to 15th centuries, *British Archaeological Reports S1222*, Archaeopress, Oxford 2004.
- Nizām al-Dīn Shāmī, *Zāfarnāma*: V. G. Tizengauzen, *Sbornik materialov otnosyashchikhsya k istorii Zolotoy ordy*, II, *Izvlecheniya iz persidskikh sochineniy*, A. A. Romaskevich, S.L. Volinyy (eds.), Moscow–Leningrad 1941.
- RICHARD, J., *La Papauté et les missions d'orient au Moyen-Age (XIIIe–XVe siècles)*, Rome 1977.
- SCHAEDER, H. H., VORWORT MARKWART, J., *Wehrot und Arang. Untersuchungen zur mythischen und geschichtlichen Landeskunde von Ostiran*, H.H. Schaefer (ed.), Leiden 1938.
- SCHAMİLOGLU, U., Climate Change in Central Eurasia and the Golden Horde, *Zolotoordynskoe obozrenie*, 2016, Vol. 4, no. 1, s. 6–25.
- SCHAMİLOGLU, U., The Golden Horde: Economy, Society, and Civilization in Western Eurasia, Thirteenth–Fourteenth Centuries, *Madison*, Turko-Tatar Press, Yakında Yayınlanacak, Bölüm 8.
- SCHAMİLOGLU, U., The Impact of the Black Death on the Golden Horde: Politics, Economy, Society, and Civilization, *Zolotoordynskoe obozrenie*, 2017, Vol. 5, no. 2, s. 325–343.
- SCHAMİLOGLU, U., The Islamic High Culture of the Golden Horde, *Proceedings of the Second International Symposium on Islamic Civilization in the Volga-Ural Region: Kazan, 24–26 June 2005*, Rafik Muhammetshin, Zeynep Durukal, and Güler Doğan (eds.), Sources and Studies on the History of Islamic Civilization. Istanbul, Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 2008, s. 19–39.
- SCHAMİLOGLU, U., Torgovlya Ulusa Dzhuchi so stranami Sredizemnemor'ya, *Istoriya Tatar s drevneyshikh vremen v semi tomakh*, III: *Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda) XIII–seredina XV v.*, Kazan 2009.
- SCHAMİLOGLU, U., Torgovlya Ulusa Dzhuchi so stranami Sredizemnemor'ya, *Istoriya Tatar s drevneyshikh vremen v semi tomakh*, iii: *Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda) XIII–seredina XV v.*, Kazan 2009.
- SCHAMİLOGLU, U., Vysokaya islamskaya kul'tura Zolotoy Ordı, *Istoriya Tatar s drevneyshikh vremen v semi tomakh*, III: *Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda) XIII–seredina XV v.*, Kazan, 2009, s. 589–598.
- Siberian Ice Maiden*, en.wikipedia.org/wiki/Siberian_Ice_Maiden. Erişim Tarihi: 5 Ocak 2016.
- SPULER, B., *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223–1502*, Wiesbaden 1965.

TENİSHEV, E. R., *Tuvinsko-russkiy slovar*, Moscow 1968.

'Umarī, *Das mongolische Weltreich, Al-'Umarī's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masālik al-absār fī mamālik al-amṣār*, K. Lech (ed., trans.), Asiatische Forschungen 22, Wiesbaden 1968.

Vaṣṣāf, *Tārīx-i Vaṣṣāf*: V. G. Tizengauzen, *Sbornik materialov odnosyashchikhsya k istorii Zolotoy ordy*, II, *Iz vlecheniya iz persidskikh sochineniy*, A. A. Romaskevich, S. L. Volinyy (eds.), Moscow–Leningrad 1941.

William of Rubruck, *Mission to Asia*, A Nun of Stanbrook Abbey (trans.), C. Dawson (ed.), London 1955/Toronto 1980.

YANĪNA, A., *Obshchiy obzor kollektzii dzhuchidskikh monet iz raskopok i sborov Kuybyshevskoy ekspeditsii v Bolgarakh (1946–1958 gg.)*, *Trudy Kuybyshevskoy ekspeditsii*, IV, *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR* 111, Moscow 1962.

YEGOROV, V. L., *Istoricheskaya geografiya Zolotoy Ordyy v XIII–XIV vv*, Moscow 1985.

YUDAKHĪN, K. K., *Kirgizsko-russkiy slovar*, Moscow 1965.

EKLER

Ek. 1: Ükek Daba (Kangay Dağları, Moğolistan) 47 derece Kuzey enlem ve 100.2 (100°12) derece Doğu boylamında yer alıyor (Kaynak: Google Earth, Erişim Tarihi: 3 Aralık 2017)

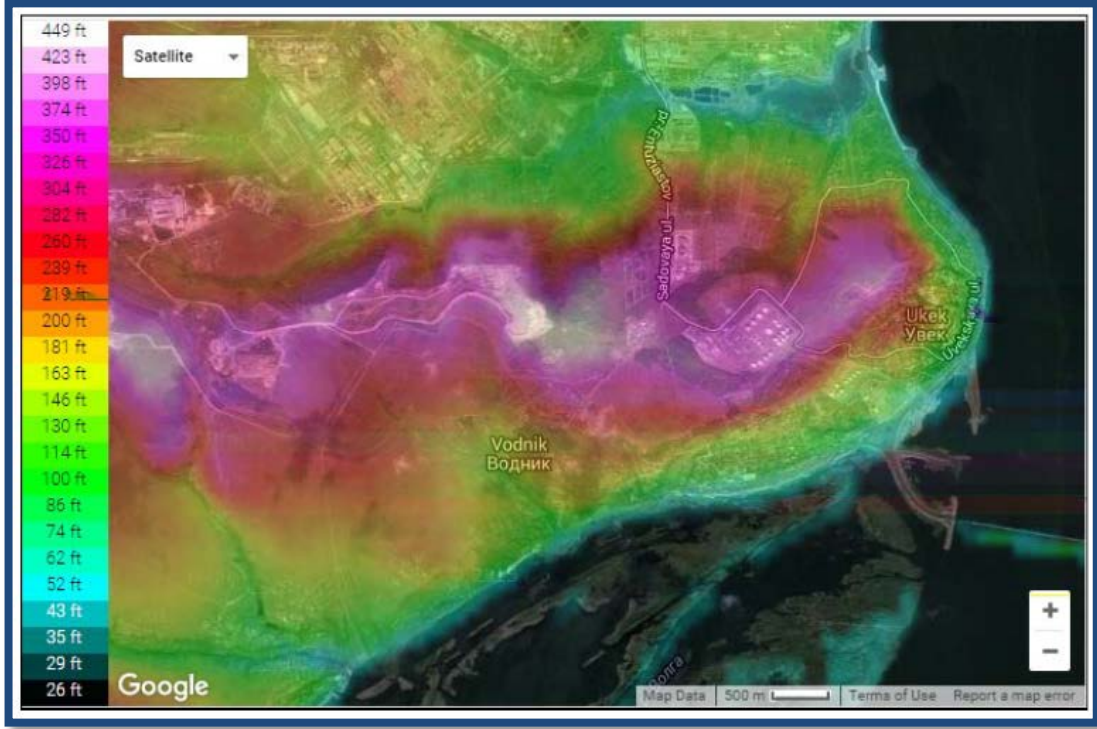

Ek. 2: Uvek (Saratov, Rusya) (Kaynak: <http://delovoysaratov.ru/news/region-news/vyishel-v-svet-film-ukek0211/>. Erişim Tarihi: 5 Ocak 2016)

Ek. 3: Uvek'in Topografik Haritası (Saratov, Rusya)(Kaynak: <http://en-us.topographic-map.com/places/Saratov-3673179/>. Erişim Tarihi: 5 Ocak 2016)

Ek.4: Ükek Geçidi, Kırgızistan (Fotoğraf: Jürgen Grösel, Haziran 2012) (Kaynak: <http://www.panoramio.com/photo/75661089>. Erişim Tarihi: 5 Ocak 2016)

Ek. 5: Köl Ükök Gölü, Kırgızistan (Kaynak: <http://www.wikiloc.com/Wikiloc/imgServer.do?id=734926>. Erişim Tarihi: 5 Ocak 2016)

Ek. 6: Ükök Suusu Nehri, Kırgızistan (Kaynak: <https://www.flickr.com/photos/62516383@N04/8491680629/in/photostream/>. Erişim Tarihi: 5 Ocak 2016.

Ek. 7: Ükök Yaylası, Kosh-Agachsky Bölgesi, Altay Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu (Fotoğraf Richard Lozin, Ekim 2010) (Kaynak: <http://www.panoramio.com/photo/42979279>. Erişim Tarihi: 5 Ocak 2016.

